

*С. Перепльотчикова, канд. філол. наук, доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

**ВІДТВОРЕННЯ ЖАНРОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В НОВОГРЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ НОВОГРЕЦЬКОЮ
"І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ..." ТА "Н. КОСТОМАРОВУ")**

У статті розглянуто переклади новогрецькою мовою віршів-послань Т. Шевченка "І мертвим, і живим..." та "Н. Костомарову", проаналізовано ступінь відтворення їхніх жанрово-стилістичних особливостей.

Ключові слова: жанр твору, поетичний переклад, образи, фонові знання читача перекладу.

Жанр твору, як відомо, диктує певні структурні та стилістичні особливості, тому створення якісного перекладу оригінального тексту не можливе без максимально повного їх відтворення у перекладі. Особливо актуальним це є для перекладу поезії, зокрема, Тараса Шевченка, жанрова палітра творів якого надзвичайно багата. Переклади його віршів новогрецькою мовою ще не ставали об'єктом ґрунтовного всебічного перекладознавчого аналізу ні в Україні, ні в Греції. Це дослідження в межах часткової теорії українсько-новогрецького перекладу є першою спробою аналізу перекладацьких труднощів, зумовлених жанровими особливостями художнього твору.

Одним із характерних для творчості Т. Шевченка ліричних жанрів є жанр дружнього послання, тому не дивно, що поезії "І мертвим, і живим..." та "Н. Костомарову" увійшли до збірки "Ταράς Σεβτσένκο. Ποιήματα" (Тарас Шевченко. Вірші), надрукованої в Афінах у 1964 році до 150-річчя від дня народження Кобзаря, і саме вони є об'єктом цього нашого аналізу.

Послання Т. Шевченка, з одного боку, створені в межах європейської художньо-філософської традиції. Але поет використовував існуючі жанри не як застигли форми, а трансформував їх, підпорядковуючи змісту. Тому його послання є результатом авторського переосмислення традиції як індивіда зі своїми світоглядними уявленнями та своїми особистими вподобаннями щодо сфери художнього вираження, так і носія відповідної національної культури з її філософськими та естетичними особливостями. "Поезія Т. Шевченка виросла на ґрунті світових здобутків, але, до глибини засвоївши ці традиції, поет створив свій оригінальний стиль, надав жанру послання ідейно-естетичний стиль" [2, 196].

Послання – це найдавніший жанр монологічної поезії. Відомо, що за змістом і формою Т. Шевченко наслідував античне дружнє послання (Горацій, Овідій), романтичне російське послання (В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов), біблійні псалми з мотивами Божої кари і апостольські послання, звернуті до певної громади. Зокрема, вчені наголошують на таких важливих рисах, які поєднують послання Т. Шевченка з апостольськими посланнями: епіграф, розгорнутий титул, адресованість твору національному заголові, ораторський стиль, багатогранний "образ автора" [5, 133].

Визначення жанрової приналежності оригінального твору часто становить перекладацьку проблему, оскільки, як правило, жанрів у чистому вигляді не існує. У випадку з аналізованим віршем "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє" автор чітко називає його жанр, задаючи таким чином тематику та стиль твору. Перекладач Костас Пападакіс, вибираючи між синонімами *γράμμα* та *επιστολή*, схильється до першого. На нашу думку, з одного боку, це могло бути зумовлено тим, що перекладач не мав достатньої інформації про розвиненість жанру послань в Україні та Росії, та його зв'язок з апостольськими посланнями. З іншого боку, можливо, перекладач віддавав перевагу стилістично нейтральнішому димотичному *γράμμα* з огляду на те, що Т. Шевченко наслідував народну творчість і писав живою мовою простого народу. Зважаючи на історію жанру і на той факт, що у назві, наприклад, "Επιστολὴς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου", написаних олександрійським койне, вживається слово *επιστολή*, нам видається доречнішим уживання у перекладі назви цього вірша саме цього слова, яке і визначає жанр твору, і відсилає до агіографічних текстів, і вказує на його філософський зміст.

Перекладач також змінює структуру титулу. У перекладі грецькою мовою вірш отримує чіткий виокремлений заголовок "Φιλικό γράμμα" (*дружній лист*), а звертання "І мертвим, і живим..." перекладач подає як підзаголовок. Синтаксично, новогрецька мова дозволяє відтворення звертання так, як ми це бачимо в оригіналі. На нашу думку, і в цьому випадку перекладач керується власною настановою відтворити розмовність, притаманну ідіостилю Т. Шевченка, і синтаксично спрощує назву, наближаючи текст до димотики.

З лексичним відтворенням характеристики адресатів послання у назві проблем не виникає, проте, ніяких пояснень перекладач не подає. Щоправда, й досі точаться дискусії, кого саме має на увазі автор під словом "земляки" [5, 134], але читачеві перекладу, зважаючи на різні історичні реалії наших двох народів, досить складно буде усвідомити, що це не просто українці, а, як мінімум, три верстви населення (поміщики-кріпосники, інтелігенція, простий народ, поневолені), не говорячи уже про різні ідеологічні установки

"земляків". Тому алегоричність назви прочитуватиметься лише у випадку обізнаності читачів тексту перекладу з історією України загалом та суспільною ситуацією на момент написання твору, і відповідно з філософськими поглядами Т. Шевченка стосовно ідеї нації як духовного континууму, згідно з якою не лише предки відповідають за долю нащадків, а й нащадки за долю предків.

Важливою ознакою дружнього послання є орієнтація на адресата. [3] Зазвичай, це вірш, адресований другу або покровителю, в якому автор висловлюється на моральні та філософські теми, чи романтичні та сентиментальні. І саме наявність визначеного адресата є вирішальною щодо тематики та стилю твору [2, 195]. При цьому слід відзначити, що адресатом виступає не одна особа, а певна група осіб, в яку входить і конкретно зазначений адресат.

Т. Шевченко звертається до всіх українців, але найбільш чітко представлені дві групи – прості люди та пани-кріпосники. Слід відзначити, що це протиставлення є однією з головних ідейних домінант творчості поета. "Пани" – це мовби якась окрема моральна градація, покликана виділити щось принципово чуже поняттю "людина", несумісне з ним" [1, 98].

У випадку титула, як ми вже зазначали, для перекладача немає суттєвих проблем, оскільки в мові перекладу існують необхідні лексичні одиниці, повні відповідники, хай навіть вони не викликають необхідних асоціацій. Та навіть перекладений текст вірша, який міг би заповнити зазначену прогалину, не дає читачеві перекладу необхідних ключів для того, щоб зрозуміти ідеї Т. Шевченка, його бачення минулого, теперішнього та майбутнього України та українців.

Селяни і панство у тексті вірша характеризуються опозиціями [5, 135]. Проаналізуємо, наскільки збережено цей контраст у перекладі. По-перше, відносно простих людей, селян, у тексті вживається слово "люди", а панів автор називає "недолюдами": *люд потомлений ... спочиває* [6, 349] – *του κόσμου ο μόχτος σβύνεται μεσ' στην αγκάλη του ύπνου* [9, 52], тут *κόσμος*, є відповідником "люду" в тому сенсі, що стосується всіх людей, він не вказує саме на селян, а у поєднанні з відходом від структури оригінальної фрази, від уживання прикметника "потомлений", такий переклад остаточно віддаляє читача від образу саме селян, які спочивають після важкої праці кріпаків. Пани як *недолюди, / Діти юродиві!* [6, 349] у перекладі названі *Τρελλοί, σκληροί και αμάλλαγοι* [9, 52], тобто божевільні і жорстокі, що відповідає за змістом оригіналу, але вжиті одиниці є досить нейтральними у стилістичному плані порівняно з оригіналом.

По-друге, автор говорить про те, що неграмотність селян, яким був закритий доступ до освіти, на противагу можливості панів навчати своїх дітей за кордоном, все ж не стане їм на заваді у їхній

боротьбі за свою свободу і здатна перемогти не просто освіченість, а мудрість. Він називає селян братами "незрячими", "гречкосіями" [6, 350], у перекладі знаходимо *Τυφλοί! Χτυπάτε ανέμελα την ίδια σας την κλήρα, / γονιούς κι αδέρφια, το αίμα σας και τους ξωμάχους.* [9, 53], де гречкосії перетворилися просто на селян зі зрозумілих причин, адже у Греції не вирощують і не споживають гречку, а от "незрящі", яке нас тут цікавить, відтворено як "τυφλοί", але стосується панів, і повністю нівелює тут аналізовану рису простого люду. У селян, за словами Т. Шевченка, "невчене око" [6, 351], у перекладі *Του απλού του ανθρώπου η κοφτερή ματιά* [9, 54] "гостре око", що, з одного боку, не пов'язане з освіченістю, з іншого боку, вказує на уважність і вміння аналізувати отримувану інформацію. Такий переклад не руйнує загального позитивного образу селянина, але відволікає читача від важливої для розуміння змісту твору опозиції "освічений – неосвічений". Варто, проте зауважити, що тут перекладач вводить сполучення "простой людини", що, зважаючи на сказане вище про основне протиставлення твору, селяни і пани, є важливим і доречним. Т. Шевченко певен, що факт отримання освіти ніяким чином не вказує на вищість цієї людини відносно тієї, яка не отримала освіти. Він каже *і премудрих / Немудрі одуряють!* [6, 351] – *κι όλοι οι σοφοί απ' τους άσοφους θα βρουν το δάσκαλό τους!* [9, 54]. З погляду перекладу тут цікавим видається дуже доречне вживання фразеологізму *βρίσκω το δάσκαλό μου*, на позначення здібної людини, яка може взяти гору над іншою, здібнішою за неї [8]. Окрім того, що цей вислів є адекватним і еквівалентним відтворенням оригінальної строфи, введення лексеми "вчитель" є надзвичайно доречним та вдалим, зважаючи на риторичу автора щодо пошуку панями істини в інших чужих землях, про те, що закордонні вчені в очах української інтелігенції мають великий авторитет, і намагаються прививати українцям їхні ідеї та переконання щодо минулого та майбутнього України та українців. Сам поет каже про це: *Так, що й німець не второпа, / Учитель великий, / А не те, щоб прості люде* [6, 352] – *που λέξη δεν κατάλαβε ούτε ο μέγας δάσκαλός σας / κι έμεινε μ' ολοχάσκωτο το στόμα ο λαουτζίκος* [9, 55]. Тут слід звернути увагу на вжиті на позначення простого народу слово *λαουτζίκος*, яке має зневажливе значення і вживається на позначення нижніх прошарків суспільства з невеликим доходом та низьким рівнем освіти [8]. З одного боку, воно є адекватним відповідником, з іншого, Т. Шевченко на ставився до простих людей зі зневагою, ця конкретна одиниця є занадто просторічною і несе небажану для змісту твору інформацію, тому тут недоречна.

По-третє, автор говорить про нинішній стан селян та їхнє походження порівняно з панами. Зараз вони заковані, але *Розкуються незабаром / Заковані люде* [6, 350] – *Σε λίγο οι σκλάβοι*

σπάζουνε τ' ατσάλινα δεσμά τους [9, 53], і тоді пани не зможуть жити так, як живуть: *Людей запрягають / В тяжкі ярма. Орють лихо, / Лихом засівають, Кайданами міняються, / правдою торгують. / І Господа зневажають*" [6, 349] – *και τους ανθρώπους ζέβουνε στους βορεινούς. Οργώνουν/ τη φτωχεια, την κακομοιριά και σπέρνουν τη μιξέρια! / Μισούν το θεό και κάνουνε τραμάτεια την αλήθεια* [9, 52]. Тут у перекладі зберігається образ кріпаків як худоби, яку використовують для обробки полів, хоч і маємо деяку розмитість образу, оскільки в перекладі орють та засівають не лихо, а бідність. Це, звісно, відображає фактичний стан речей, але у Т. Шевченка лихом є не бідність, а суспільне положення, ситуація в суспільстві, зумовлена зростанням незадоволення кріпаків своєю долею. Про кайдани у першому наведеному рядку перекладено відповідно до оригіналу, якщо не зважати на вжите слово "раби", яке трохи змінює оригінальний образ, а от у другому наведеному уривку про кайдани ні слова. Хоча, у підрядниках, з яких виконувався переклад поезій Т. Шевченка, не могло не значитися, що так автор описав звичку панів мінятися кріпаками, чи вимінювати на кріпаків якісь речі. Згадує автор і про предків українців – козаків. Зокрема, воля України постала на *вольних трупах, / Окрадених трупах!* [6, 352] – *σωρούς απ' των ελεύθερων Κοζάκων τα κουφάρια, / κουφάρια καταξέσκιστα και χιλιοματωμένα!* [9, 55]. Перекладач віддає перевагу літературному, як зазначено у словнику, слову *κουφάρι* – *труп* [8], але відходить від оригінального образу "окрадених трупів", називаючи їх лише "пошматованими (тваринами) та геть закривавленими". У перекладі фрази *дідами (тобто панів) крадене добро* [6, 350], сема "крадений" відсутня, маємо *κι ολόκληρο το βίός σας, / το μόχο των πατπούδων σας* [9, 53]. Це дещо нівелює авторське протиставлення тих, хто воював за Україну, козаків, та тих, хто скорився на милість Російській імперії, *славних прадідів великих / правнуки погани!* [6, 351] – *Ω ανάξια εσείς δισέγγονα μεγάλων προπαπούδων!* [9, 54]. Тих, кого Т. Шевченко назвав *Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясновельможнії гетьмани*. [6, 352-353], а перекладач *Σκλάβοι! της Μόσχας σκύβαλα, της Βαρσοβίας ρημάδια, / να, τί 'ναι οι πολυσέβαστοι γετράνοι σας κι αφέντες* [9, 55] "висівками" та "руїнами", що дещо збіднює емоційність авторського характеризовання.

"І мертвим, і живим..." дослідники називають класичним видом послання у творчості Т. Шевченка, але є у нього і інші ліричні послання, адресатом яких виступає реальна особа [2, 197], що зумовлює певні відмінності порівняно з "І мертвим, і живим...". Наприклад, вірш "Н. Костомарову", менший за обсягом і відрізняється композицією. Проте, об'єднує їх тематика та засоби вираження відповідних ідей за допомогою опозицій та алегорій.

У перших рядках Т. Шевченко протиставляє життя природи, природне вільне життя та життя невольної людини. При цьому він вдається як до лексичних, так і синтаксичних засобів. Так, його *веселе сонечко ховається в веселих хмарах весняних*, а от ув'язнені повністю залежать від своїх наглядців, при цьому "персоніфікований світ природи описаний двоскладовими реченнями, а детермінований світ людей – неозначено-особовими, в яких суб'єкт дії усунутий" [4, 262], але при цьому зрозумілий. У перекладі (виконаному Мелісанти) опис природи відтворено адекватно *Ἠλιος ευφρόσυνος κρυβόταν / μες σε χαρούμενα νέφη ανοιξιάτικα* [9, 70]. Опис життя у в'язниці передано дуже загально, переважно тому, що не відтворено словосполучення "заковані гості", які у перекладі *αὐτοὶ ποῦταν στα σίδερα / τσὰ φιλεῦονταν* [9, 70] стали просто "тими, хто за ґратами".

Якщо у випадку з перекладом "І мертвим, і живим..." для розуміння тексту читачеві перекладу необхідно мати відповідні фонові знання, то тут головним є готовність читача до образів Т. Шевченка, можливість бачити їх та прочитувати. Зокрема, "образ "кровавих тяжких сльоз" поета є парафразом поетичної творчості Шевченка" [4, 263]. Переклад уривку *... і мені / Не жаль було давно одбутих / Давно похованих, забутих, / Моїх кровавих тяжких сльоз. / А їх чимало розлилось / На марне поле.* [7, 18] – *Λύπη καμιά δεν είχα για τα περασμένα / τα αιματινά, βαριά μου δάκρυα / από καιρό θαμμένα, ξεχασμένα / που άφθονα πότισα μ' αυτά χέρσο χωράφι* [9, 70] з погляду лексичного є абсолютно правильним, але адекватне його прочитання залежатиме лише від того, наскільки читач обізнаний з природою поезії та її тяжінням до образності. Щоправда, у випадку з "марним полем", слід зауважити, що в перекладі маємо "необроблюване поле", що не дає можливості читачеві прочитати його як парафраз свідомості українців, які не сприйняли висловлені, посіяні автором думки [4, 263].

Однією з жанрових особливостей послання "І мертвим, і живим..." є ораторський стиль твору, що, на лексичному рівні знаходить своє вираження у вживанні біблійної лексики, а також епічного сполучника "і", властивого біблійному дискурсу [5, 137]. При цьому цікавим є відстежити те, як передана в перекладі емоційна сила осуду поета, якої поет досягає за допомогою синонімічних варіацій [5, 138]. Зокрема, *доброго добра / Добра святого. Воли! Воли! Братерства братнього!* [6, 350] – *ως νάτανε της ξενητειάς βρεσίμια! / τη λευτεριά, την προκοπή και την αδελφοσύνη.* [9, 53]. Тут проте, скоріше за все друкарська помилка, оскільки словники не фіксують слова *βρεσίμια*, натомість маємо *βρεσίδια* (неочікувана знахідка) [8]. Та йдеться все ж про добре, святе добро, яке у перекладі відтворене лише одноразовим уживанням слова *προκοπή* (благоденство, процвітання),

так само, як *братерство* у перекладі є просто братерством і не акцентоване прикметником братерський. Подібні синонімічні варіації знаходимо і у вірші "Н. Костомарову". Зокрема, образ матері *чорніше чорної землі* [7, 18] відтворено у перекладі, як *πιο άραχλη κι απ'την άραχλη τη γη* [9, 70], де ужито *άραχλη*, яким характеризують стан людини, у якої велике горе, біда [8]. Та, якщо у вірші "І мертвим, і живим..." повтор дієслів *Несли, несли з чужого поля / І в Україну принесли / Великих слов велику силу, / та й більш нічого*. [6, 350] у перекладі відсутній *κι απ' όλα αυτά τα ξενικά και τα παχιά χωράφια / λόγια μονάχα φέρνετε μεγάλα - τίποτ' άλλο!* [9, 53], і знаходимо лише "великі слова", то у вірші "Н. Костомарову" фраза *Молюся! Господи, молюсь!* [7, 18] відтворена абсолютно адекватно *Προσεύχομαι, Κύριε, προσεύχομαι* [9, 70].

У вірші "Н. Костомарову" експресивність вираження поет забезпечує, вдаючись до побудови за принципом крещендо [4, 262]. Цікавим є простежити, які можливі стилістичні засоби відтворення цих уривків обирає перекладач. У випадку перекладу *І до дверей, на ключ замкнутих, / І до решотки на вікні* [7, 18] – *τις κλειδαμπαρωμένες πόρτες / το σιδερόφραχτο παράθυρο* [9, 70] перекладач уживає дієприкметник *κλειδαμπαρωμένες* від дієслова, утвореного шляхом основоскладання від двох синонімічних слів "κλειδώνω" (закривати на ключ) та "αμπαρώνω" (дуже добре закривати двері), а також прикметник *σιδερόφραχτο*, утворений шляхом додавання основ "σίδερα", основне значення якого "залізо" дало внаслідок розвитку значення "в'язниця", та "φράχτης" (металічна огорожа), і тому тут можемо говорити про наслідування Т. Шевченка та еквівалентне відтворення згаданих вище синонімічних варіацій. Останні слова вірша *Мою тюрму, мої кайдани!* [7, 18] – *Τα σίδερα της φυλακής μου* [9, 70] перекладачка вирішила відтворити словосполученням "ґрати / решітки моєї в'язниці", що з одного боку, стилістично є еквівалентним і вдалим рішенням, з іншого боку, знову маємо констатувати можливі труднощі з адекватним прочитанням перекладу греками, оскільки тут поет метафорично говорить про своє життя, про в'язницю самотності та сирітства у прямому і переносному значенні.

Таким чином, аналіз поезій, написаних у жанрі послання, показав, що їхні жанрові особливості дуже тісно пов'язані з тематикою і відповідно лексичним та синтаксичним вираженням. Можемо говорити про те, що максимально чітко визначення жанрової приналежності твору може допомогти перекладачу виділити його ідейно-художні домінанти, і відповідно ті елементи, на еквівалентному перекладі яких слід зосередитися для створення адекватного перекладу цільовою мовою. Аналіз перекладів зазначених поезій Т. Шевченка показав, що в українсько-

новогрецькому перекладі однією з найголовніших проблем є відсутність у грецьких читачів фонових знань про Україну та її історію, що потребує випрацювання шляхів подачі перекладів у такий спосіб, щоб оригінальні тексти були, принаймні, читабельними, а в ідеалі повністю зрозумілими читачам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коцюбинська М. Х. Етюди про поетику Шевченка: Літ.- критич. нарис / Михайлина Хомівна Коцюбинська. – К., Радянський письменник, 1990. – 272 с.
2. Кривуляк О. В. Типологія художнього втілення жанру послання у творчості Т. Шевченка та М. Вороного / О. В. Кривуляк // Шевченкознавчі студії: зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2013. – Вип. 16. – С. 193–202.
3. Пастушенко Л. М. Становление жанра дружеского послания в русской поэзии конца XVIII века (М. Н. Муравьев, Н. М. Карамзин) / Л. М. Пастушенко // Вестник КРАУНЦ. Серия "Гуманитарные науки": Филология. – 2012. – № 2 (20). – С. 78–86.
4. Слухай Н. В. Вірш Т. Шевченка "Н. Костомарову" у лінгвоміфопоетичному висвітленні / Н. В. Слухай // Шевченкознавчі студії: зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. – Вип. 12. – С. 261–265.
5. Смілянська В. Л., Чамата Н. П. Структура і зміст: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка: [Монографія] / Валерія Леонідівна Смілянська, Ніна Павлівна Чамата. – К.: Вища школа, 2000. – 207 с.
6. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т.1: Поезія 1837-1847. – С. 348–354. 7. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т.2: Поезія 1847-1861. – С. 18.
8. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής [Електронний ресурс] [Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του ΑΠΘ]. – Θεσσαλονίκη, 1998. – Режим доступу до словника: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html.
9. Σεβτσένκο Т. Ποιήματα / Τάρας Σεβτσένκο. – Αθήνα: Εκδόσεις "Ελληνοσοβιετικός σύνδεσμος", 1964. – 93 σ.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Переплётчикова С.

Передача жанровых особенностей произведений Т. Шевченко в новогреческих переводах (на материале переводов на новогреческий "И мертвым, и живым..." и "Н. Костомарову")

В статье рассмотрены переводы на новогреческий язык стихотворений-посланий Тараса Шевченко "И мертвым, и живым..." и "Н.Костомарову", проанализировано степень передачи их жанрово-стилистических особенностей.

Ключевые слова: жанр произведения, поэтический перевод, образы, фоновые знания читателя перевода.

Pereplotchykova S.

Rendering of genre peculiarities of the poems by T. Shevchenko in Modern Greek translations (based on translations of "I mertvym, I zhyvym..." and "To N. Kostomarov")

The article deals with the Modern Greek translations of poems-epistles "I mertvym, I zhyvym..." and "To N. Kostomarov", and analyses to which degree have been rendered their genre and stylistic peculiarities.

Key words: genre of literary works, poetic translation, characters, background knowledge of the reader of translations.